

ROMA'DA ARKAIK VE CUMHURİYET DÖNEMLERİ'NDE, ANAYASAL-POLİTİK DENGELER-HUKUKSAL GELİŞİM, HUKUKÇULARIN HUKUK YAŞAMINDAKİ ROLLERİ

Prof. Dr. Alessandro CORBINO*
Çeviren: Prof. Dr. Özcan ÇELEBİCAN**

1. Her devlet yapısında, politik-anayasal dengelerle, hukukun yaratılma ve uygulanma biçimleri üzerinde, hukuk biliminin (*scientia iuris*) rolü arasındaki karşılıklı ilişkiler, belki de Roma'da olduğu kadar hiçbir hukuk uygulamasında görülemez (saptanamaz). Bunun nedeni, Roma Kenti Devleti'nin kurulmasından, *Iustinianus* zamanına kadar onüçü aşkın yüzyılı kapsayan, Roma Hukuk uygulamasının kendine özgü çeşitliliği olabilir. Gerçekten bu uygulama, bir yandan sürekliliği ile dikkat çekmektedir, öte yandan, bu durum hem coğrafi değişiklikler, hem de karmaşık yapıların etkilediği, köklü farklılıklar içeren toplumsal ve politik örgütlenmelerin biçimlerine ilişkin olmasından kaynaklanmaktadır.

Çünkü başlangıçtaki küçük şehir devletinin hukuku olan aynı Roma Hukuku, antik çağın en geniş imparatorluğunun da hukuku olmuştur. Nitekim dört yüzyıl sonra yaşamış olan *Cicero* tarafından, hem Kamu hem de Özel hukukun kaynağı kabul edilen 12 Levha Kanunu kendisinden bin yıl sonra yaşamış olan *Iustinianus* zamanında da hâlâ geçerli idi.

2. Buradaki incelememiz açısından, bilindiği üzere herşeyden önce açıkça iki aşama belirlemek gerekir. Birincisi başlangıçtan M.S. III. yüzyıla kadar devam eden aşamadır, bu dönem ilk Kanunlaştırmalarla (*compilazioni*) kapanmaktadır. İkinci aşama ise bu tarihten *Iustinianus*'a kadar süren aşamadır. Birinci aşamada hukukun bilimsel olarak kavranması düşüncesi egemendi (*Giurisprudenzia-*

* Catania ve Catanzaro Hukuk Fakülteleri Öğretim Üyesi.

** Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

le). İkincisinde ise hukukun otoriteye dayanan kavramı egemendi. (Ancak bu ayrımın gerçek değerlendirmelerden çok, eğilim olarak saptanabildiği söylenebilir. Aksi takdirde daha başından tarihsel gerçeklere uymamak sözkonusu olurdu).

Birinci aşamada, Roma'daki hukuk uygulamasında (Roma'nın Hukukî hayatı), hukukun (*ius*) -yani politik bakımdan birlikte yaşamın temelini oluşturan, onu yöneten kuralların bütünü'nün bir uzmanlar grubunun (sınıfı) (*prudentes*) çalışmaları ile oluşan düşüncelerin bir sonucu olduğu inancı egemendi. Sosyal ve kurumsal düzenlerin değişmesi ile çeşitli biçimlerde oluşabilen bu uzmanlar grubu (sınıfı) iki temel kaynağa dayanıyordu. Bu kaynaklardan ilki, politik-anayasal düzenlemelerin tarihsel değişimi nedeniyle, politik organın otoritesine dayanarak zaman zaman saptamayı, açıklamayı görev bildiği kurallar yani kanunlardı (*leges*). İkinci kaynak ise, denenmiş etkileri dolayısı ile zamanla yerleşmiş davranışlar yani *mores*di.

Leges (yasalar) ve *Mores* (örf ve adet) aralarında çelişkili değillerdi. Bunlar somut olaylarda zaman zaman uygulanacak kuralı belirlemekle görevlendirilen hukukçuları yönlendiren mantikî-spekülatif faaliyetin gerekli iki kaynağıydı.

İkinci aşamada, politik uygulamanın her alanında, otoriter düşüncelerin egemen olması, hukukun da imparatorun iradesi dışında bir meşruiyet kaynağına sahip olamayacağı düşüncesine yol açmıştır.

Böylece hukuk artık otoriter bir biçimde konan ve akılcı bir biçimde işlenen kavramlardan oluşmuş bir dengenin sonucu değildi; sadece politik otoritenin bir ürünü idi. Uygulamacılara (*forumda* çalışanlar: avukatlar ve yargıçlar) ve hukuk âlimlerine, (hukukçular artık giderek hukuk profesörleriyle özdeşleşme eğilimindeydiler) sadece bu hukuktan yararlanma yani bu hukuku uygulamak ya da bu hukukun bilimsel sistematüğünü kurma işlevi bırakılmıştı ya da bırakılmak isteniyordu.

Burada geliştireceğim düşünceler, bu iki aşamanın ilki ile sınırlı kalacaktır. Yani Arkaik ve Cumhuriyet Dönemlerinde ortaya çıkan, eski hukuk uygulamasına ve hukuki durumlara ilişkin olacaktır.

3. Burada incelediğimiz dönemde, hukukçuların oynadıkları somut rollerin değerlendirilmesine geçmeden, hukukçuların faaliyetlerinin çeşitliliğini açıklayacak (temel ilk bilgiler olarak) öncelikle iki kısa açıklama gerekmektedir.

A. Birinci öncelikli açıklama

Hukukçular, karşılıklarına düzenlenmesi gereken bir somut olay geldiğinde önce bu olayı düzenlemiş olan saptanmış bir kuralına bulunup bulunmadığını araştırırlar.

Böyle bir kuralın bulunması durumunda bundan gerekli sonucu çıkarırlar. Örneğin, 12 Levha Kanunu döneminde, *Manicipatio* ile bağlantılı olarak yapılmış olan bir açıklamanın geçerliği konusunda soru sorulduğunda, şu cevabı verirler: "Sorun ya bir kimse *mancipatio* ile ya da *nexum* yaparken ne biçimde bir beyanda bulunduyorsa o geçerli olur" denen kanunda cevap bulunmaktadır. Bu nedenle sözkonusu olaydaki sözler gibi bir beyanda bulunulmuşsa, bu işlem geçerli olur, aksi takdirde olmaz.

Eğer bu konuda bir kural (yasa) yoksa, hukukçular mevcut kuralların ışığı altında ve olayın özel koşullarını dikkate alarak, bu olaya uygun düşen çözümü belirlerler. Bu çözüm, bir yandan o anda geçerli olan kurallara yabancıdır. Öte yandan, onlarla bağdaşabilir, bu nedenle de daha önce saptanmış olan kuralların yanında hukuk düzeninde yerini alır.

Bu nedenle, örneğin gene en eski dönemde kalarak, ölüm durumunda olan biri tarafından vasiyet yapmak için (Roma'da *comitia*'ların bunun için yılda sadece iki kez toplanmaları dolayısıyla) *comitia*'ların toplanmalarını bekleyememesi dolayısıyla, kendilerine, bir arkadaşına son arzularının yerine getirmesi amacıyla mallarını emanet edip edemeyeceğinin sorulması durumunda hukukçular;

1) Bir kimsenin mallarının yazgısının ölümünden sonra belirlenmesi imkânı kabul edilmiştir. (Gerçekten 12 Levha Kanunu'nda, "bir kimsenin mallarının ve parasının korunmasına ilişkin vasiyeti geçerli olsun" denmektedir.

2) Sağlararasında yapılan her tür törensel (*mancipatio*) devirlerde, devralana (iktisap edene) yükümlülükler yüklenebilir. (Gerçekten 12 Levha Kanunu'nda "*mancipium*'a ekli olarak yapılan her

türlü törenli (*nuncupatio*) irade açıklamaları geçerli olur" denmektedir O halde, halen geçerli olan saptanmış kurallara dayanarak, bu sruya olumlu cevap vermek mümkün olmaktadır. Böylece yeni bir kural saptanmış olmaktadır. (Politik bir organ tarafından otoriter bir biçimde dikte edilmiş olmamakla birlikte, hukukçular tarafından rasyonel bir biçimde saptanmıştır. Bu nedenle kesin sözcüklerle ifade edilmemiştir). "Ölüm tehlikesi içinde bulunan bir kişi, mal varlığını, yaşayanlar arasında geçerli olan *mancipatio* ile törensel bir biçimde arkadaşına devredip, ölümünden sonra onun bu mallarla ne yapacağını bir *nuncupatio* ile törensel bir biçimde belirleyebilir" (*Gaius*, 2.102).

Böylece herkes, doğal olarak, hukukçunun faaliyetinin yaşadığı tarihsel dönemde geçerli olan hukuk kurallarının sayıları ve ifade biçimleriyle bağlı olduğunu anlamaktadır. Geçerli olan hukuk kurallarının sayısı ne kadar sınırlı olursa, onların sınırlamaları o kadar az olur. Bu durumda yaratıcı düşünceye o kadar geniş bir alan kalır.

Kural oluşturmada yaratıcılığın rolü, hukukçulara tek tek değil toplu halde aittir; Hukukçuya değil hukuk bilimine aittir.

Gerçekten, bir fikrin (kararın çözümünün), bir kural haline dönüşebilmesi için, bir yol göstermenin, bir sorunun pratik çözümüne ilişkin bir önerinin geçerli kurallar içine sokulabilmesi, uygulanmasının gerekli kılınabilmesi için bu yol göstermenin ya da önerinin uzmanların ortak görüşünü oluşturması gerekir. (Consensus'unu) Ancak, bu uyumun varlığı halinde, tek bir hukukçunun görüşü hukuk biliminin görüşü sayılır ve faaliyet gösteren kişilerin davranışlarında kural sayılabilir.

O halde belli bir tarihsel dönemdeki geçerli hukuk düzeni, sadece yerleşmiş örf adet ve kanunlardan değil, hukukçuların bunlardan çıkarılabileceğine ya da onlarla bağdaştırılabileceğine inandıkları kurallardan oluşmaktadır.

B. İkinci öncelikli açıklama: Hukuk bilimindeki faaliyet teknik bir faaliyettir. *Celsus*'un M.S. II. yüzyılda belirttiği gibi, *lus* (hukukçuların yoruma ilişkin düşüncelerinin sonucudur). *est ars boni et aequi* (*ars*: bireysel yaraların bağdaştırılması (*comtemperamento*) tekniği (sanatı), *il bonum*: iyi olan-eşit davranılması, adalet (*l'aequum*), o halde hukuk, iyi ve âdil olanın bulunması tekniğidir.

O halde hukuk, yaşam faaliyetlerinin (insan faaliyetlerinin) (*fatti*) düzeni olunca, hukukçunun (edinmesi gereken) bilgiler ve yetenekler, insan davranışlarının öğrenilmesinden başlar. Bu davranışların uygulamada, kanıtlanmış etkinliklerde tekrarlandığı görülmektedir. Örneğin, eğer önemli bir malın, mülkiyetinin önceki malikten kazanılmasının her seferinde o malın anlaşmayı müeyyidelendiren sözcükleri ve onları güçlendiren (altlarını çizen) hareketleri hatırlayacak kapasitede belli sayıda tanık önünde o malın zilyetliğinin kazanılmasıyla sağlandığı saptanırsa, bundan aşağıdaki muhtemel sonuçlar da çıkarılabilir: O halde, her önemli malın mülkiyetinin devri istendiğinde aynı biçimde davranılmasının tavsiye edilmesi uygun olur. O halde, uygulamadan hukukçu, şu kuralı çıkarır: "En önemli malların mülkiyeti törensel işlemlerle devredilir. Bu işlemler tanıkların önünde uygun hareketler ve uygun sözcüklerle yapılır".

Mores (örf ve adet), denenmiş etkinlikleri nedeniyle zamanla yerleşmiş davranışlar, başka bir deyişle hukukçunun doğal gözlem alanını oluşturur. Hukukçu, bu canlı kaynaktan, hukuku (*ius*) çıkarır. Hukukçu, uygulama faaliyetini yöneten (yönlendiren) şekli olmayan bu davranış kurallarına dayanarak *lex* (kanunlarda) düzenlenmemiş olan somut olaylara ilişkin kuralları saptar. *Mores* (örf ve adet) konusunda hukukçu bir teknisyen gibi davranır. Bu örf ve adetten, bir uzman gibi, kararı, hukuku (*ius*) çıkarır, ondan da uygulanması gereken normu, kuralı (*regula*) saptar. (*Regula*: davranışın somut ölçüsü) Oysa hukukçu kanun (*Lex*) karşısında, (doğrudan doğruya) uzman kişi olarak, sadece teknik bakımdan, normu *regula*'yı (Karar veya hukuk) uygulanacak somut emri çıkarır.

Sonuç olarak hukuk düzeni, Roma halkının hukuklarının tümü, *Mores* (örf ve adet) ile *leges* (kanunların)'in bütünüdür. Oysa, *le regulae* (kurallar), *le norme* (normlar) ve bunlardan çıkarılan, hayatın somut olaylarında uygulanacak, olan emirler, daima hukukçuların spekülatif (düşünme) faaliyetleri sonucudur.

D.50.12.1 (*Paul., 16 ad Plautium*): "*Non ex regula ius sumatur, sed ex iure quod est regula fiat*"

(Hukuk kuraldan çıkmaz, ancak hukuktan çıkarılanın kural olması istenir).

Başka bir söyleyişle, yaşayan hukuk (*ius*) normatif kararlar eş değildir. Ancak bu normatif karardan, uzmanların zaman zaman çı-

kardıkları kuralla eştir. Bir örnek açıklamaya yardımcı olacaktır. 12 Levha Kanunu'nda da tekrarlanmış olan, Krallık Dönemi'ne ait tanınmış çok eski bir kuralda şöyle denmektedir:

"Eğer bir *paterfamilias* (aile babası) bir *filius*'unu (aile evlâdı) üç kez satarsa, o *filius* babanın egemenliğinden çıkmış olsun. Hukukçular, bu cümleden üzerinde yüzyıllar boyu düşünülecek çok çeşitli hatta çelişkili sonuçlar çıkarmışlardır.

a) Bu kural, gerçekte olduğu gibi, *patria potestas*'ın suistimali (kötüye kullanma) için bir müeyyidenin konması olarak yorumlanırsa bunun *patere* (babaya) yani *potestas*'a sahip kişiye ilişkin olup, *parens* (yani ebeveyne) ilişkin olmadığı söylenmelidir. O halde, burada sözü edilen *filius* doğal bir fûrû değil, bir *alieni iuris*, yani baba egemenliği altındaki herhangi bir kişi, yani bir yeğen ya da torun vb. olabilir.

b) Bu kuralın *L'Emancipatio* (baba egemenliğinden çıkarmak) için kullanıldığı en eski devirlerde, bir *alieni iuris*'in, *patria potestas*'tan, *patria potestas*'ın farazi (varsayımlı) suistimali ile çıkarılması için: *Pater Familias*, bir dostunun yardımıyla ard arda üç satış yapıyordu. Bu şöyle yorumlanıyordu: Mademki kuralda, *filius*'tan sözediliyor, o halde bundan, üç kez satışın sadece *filius*'lar, erkek çocuklar için sözkonusu olduğu sonucu çıkarılabilir. O halde bu kural, *filius*'lar ve *potestas* altında bulunan diğer fûrular için geçerli değildir. O halde bunların *Emancipatio*'su için sadece bir satış yeterlidir.

c) Aynı şekilde, *noxae deditio*'nun, yani bir baba egemenliği altındaki kişinin, bir haksız fiil (*delictum*) işlemesi durumunda, babanın haksız fiili işleyene, zarar görene vererek sorumluluktan kurtulma imkânının kabulünden sonra, bu kural *pater familias*'ın egemenliği altındaki kişiyi bu nedenle zarar görene devri için kullanılmaya başlandı. Böylece hukuk bilminde bu kural yeniden tartışmaya açıldı. Bazı hukukçulara göre (bu görüş M.S. I. yüzyılda *sabinianus*'lar tarafından da hâlâ savunuluyordu), bu kural sadece egemenlik altında olanların keyfi olarak devrine ilişkin işlemleri müeyyideye bağlamıştı. O halde egemenlik altında olanların devri, keyfi olmayıp (bir sorumluluktan kurtulmakta olduğu gibi) bir zorunluluktan doğuyorsa, *patria potestas*'ın ortadan kalkması için, *filius* bakımından dahi üç kez satışa gerek olmayıp, tek bir satış yeterli görülmeliydi.

Gaius 4.79: "Eğer bir *filius familias*'ın işlediği bir haksız fiil dolayısıyla *mancipatio* ile devri gerekiyorsa, bazı okul mensupları, 12 levha kanunundaki ifadeye dayanarak, üç kez *mancipatio*'nun yapılması gerektiği görüşündeydiler, *filius, patria potestas*'tan sadece üç kez *mancipatio* yapılmasıyla çıkabilir denmekteydi. *Sabinus, Cassius* ile bizim okulun diğer mensupları ise, tek bir *mancipatio*'nun yeterli olacağı görüşünde idiler. Çünkü 12 Levha Kanunu'ndaki üç *mancipatio* zorunluluğu rızaya dayanan *mancipatio* lara ilişkindir" Görüldüğü gibi tek bir kuraldan pek çok ve çeşitli normlar çıkarılabilmektedir.

Oysa, sözcüklerle ifade edilmiş, -soyut- olarak ortada duran kurallardan, hukukçuların çıkardığı normlar, insanların yaşamlarında somut sonuçlar doğurmaktadır. Gerçekten örneğin, *Caius*'un yeğeni olan *Titus*'ın, *Caius* tarafından bir kez satılırsa, hâlâ onun egemenliği altında bulunup bulunmaması önem taşır. Çünkü onun mirasçısı olup olmaması, onun için iktisapta bulunup bulunmaması vb. buna bağlıdır.

O halde hukukçular, geçerli olan hukuka sadece kısmen katkıda bulunurlar, çünkü hukukun, *mores*'e dayandırıldığı durumlarda, hukukçuların *interpretatio* (yorum)'dan çıkardıkları sonuç sözkonusu idi, ya da *mores*'tan bağımsız olarak bir *lex* ile düzenlenmiş olan bir fiil sözkonusu olurdu. Oysa, hukukçular, hukukun somut olarak gerçekleşmesi için derinlemesine katkıda bulunurlar. Hukuk düzeninin uygulanma aracı bu hukukçulardı.

4. Roma hukuk uygulamasının, burada incelediğimiz, başlangıçtan M.Ö. IV. yüzyıla kadar olan en eski döneminde temelde iki ögeye dayandığı söylenebilir.

a) Birincisi *Lex* (kanun), Hukuk yaratma bakımından istisnâi bir araçtır: Çünkü verilmiş önemli kararları saptar, eski *mores*'in bağlayıcı karakterini güçlendirir, anı yenilikler getirir. Bu hem kurumsal yapılaşma (örgütlenme) (bizim anayasal hukuk dediğimiz şey), hem de özel kişiler arasındaki ilişkiler için geçerlidir.

Geleneklere göre, *lex* ile *rex*'lerin eski güçleri (iktidarı) canlandırılmaktaydı. *Lex*'lerle *Senatus*'un oluşumu (yapısı), sanatus'un ve halk meclisinin yetkileri belirlenmiş, gene *lex* ile *pleb*'lerin *magistra*'lığı oluşturulmuştur. Zamanla, *leges* ya da ona eş işlemlerle, *consul*'luk kurulmuş, ona yeni *magistra*'lıklar eklenmiş, *Senatus*'un yapısı yeniden elden geçirilmiş, *Lectio*'da uygulanacak kriterler ile

ögeleri ve *populus*'a başvurma (*provocatio ad populum*) vb. yaratılmıştı. Bununla birlikte *leges*'le yaratılmış olan kurumların, somut özel düzeni, uygulamalar sonucu oluşan düzenlemelere bırakılmıştır. (Örneğin, *magistra*'lığın başlaması ve bitmesi, bu görevdeki kişiler arasındaki iç ilişkiler; halk meclisinin gelişme biçimleri; *Senatus*'un toplanması ve işlevi vb.)

Aynı şekilde *lex*'lerle, örneğin aile içindeki malî (ekonomik) ilişkileri düzenleyen kuralların belirlendiği, kasten ya da ihmal sonucu adam öldürmenin sonuçlarının vb. saptandığı söylenebilir. Ancak gene, böylece saptanmış kuralların somut uygulanan disiplini, *lex*'le saptanmış olan ilkelerin dışında kalmakta idi.

Pomponius, M.S. II. yüzyılda Roma siyasal ve hukuksal düzeninin tarihini başlangıcından kendi zamanına kadar izlerken; *civitas*'ın yasalarla (*leges*) kurulduğunu söylemektedir. Bununla birlikte, amacın bu olmasına rağmen, 12 Levha Kanunu'nun zamanında geçerli olacak hukuk kuralları topluluğunu kapsayan bir kanunlaştırma olduğu söylenemez.

b) İncelediğimiz dönemdeki durumu belirleyen ikinci karakteristik öge ise, hukuk biliminin dar bir çevre içinde yürütülmesi idi. Gerçekten bu dönemde; *Numa* zamanında ilk kez, *Patricius*'lardan oluşan *Collegium* tarafından seçilen dört ya da beş kişi hukukla uğraşıyordu. *Interpretatio iuris*, rahip (*pontifices*) sınıfından olan bu kişilerin tekelindeydi. Bunlar, eski zamanların dava formüllerini hukuksal faaliyetlerin yapılabileceği günleri belirleyen takvimleri (*dies*) büyük bir kıskançlıkla (gizlilikle) saklıyorlardı.

Bu bağlamda, bir yandan hukukçulara bırakılmış olan geniş faaliyet alanı (bu durum, *patricius*'ların egemen olduğu oligarşilerinin açık bir göstergesidir) öte yandan hukukî faaliyetlerin çabuk işleyişi görülmektedir.

Leges'in, Krallık Dönemi'nde doğrudan doğruya *rex* tarafından saptandığı söylenebilir. Zamanla kralın kararlarının, acele toplanan ve hemen karar veren bir halk meclisi tarafından onaylandığı söylenebilir. Rahipler sınıfının katı oluşumu ve onun faaliyetlerini düzenleyen kuralların, kararların çabuk verilmesi sonucunu doğurduğu söylenebilir. (Her yıl rahipler sınıfından kimin özel kişilerin sorularını cevaplayacağı belirlenirdi). Hukukî düzenin ağırlıklı olarak egemen sınıfın elinde bulunması, onun yeniliklere çok açık olması sonucunu doğurmuştur. Nitekim bu durum, *pleb*'lerin *leges*'in

bir derleme halinde yazılması konusundaki sürekli talebi sonucunu doğurmuştur. Böylece, rahip hukukçuların hiç değilse önemli konularda, kesin ve değiştirilemez Kamusal kurallar içinde kalarak yorum yapmaları sağlanarak, büyük ölçüde, *patricius*'ların keyfi davranışları sınırlandırılmıştır. *Pleb*'ler M.Ö. V. yüzyılın ilk yarısında kurulan on kişilik yasama kurulu ile amaçlarına ulaşmışlardır.

5. M.Ö. IV. yüzyıldan başlayarak iki önemli yenilikle karşılaşmaktadır:

A. *Birincisi*: *Pleb*'lerin politik bakımdan yükselmeleri ile bağlantılı olarak M.Ö. 367 yılında *Licinius-Sestius*'un ödünü (*compro-messo*) ismi verilen kararla, *pleb*'lere *consul*'lüğün açılmasıyla, *iuris prudentia*'da, rahip hukukçuların tekeli ortadan kalkmıştır. Böylece gerekli teknik yeteneğe sahip olan herkesin *iuris consultus*'lık mesleğini ifa edebileceği düşüncesi yerleşti.

Ancak bu rahip hukukçuların başlangıçtaki yetkilerini kaybetmeleri demek değildi. Ve uygulamada (pratikte), hukuk mesleği herkese açılmamıştı. Çünkü rahipler ve laik hukukçular birlikte yaşıyorlardı ve birinciler daima eski saygınlıklarını koruyorlardı. Çünkü hukuk düzeninin çok küçük bir parçası olmayan dinsel hukuk onların hâlâ tekelindeydi. Öte yandan, laik hukukçu, faaliyetini sadece onursal bir biçimde yürütüyordu. Çünkü *interpretatio iuris*'le, sadece (*patricius-pleb*) oligarşisinde yüksekte ve ekonomik bakımdan iyi durumda, olanlar ilgilenebiliyordu. Çünkü bu sınıf, (*patricius*'lar), *ensor*'luk esasına göre toplumun politik kontrolünü yürütüyorlardı. (Gerçekten önce halk meclisine egemen olan *pleb*'ler, böylece uygulamada önce *magistra*'lığa ardından bunun sonucu olarak *Senatus*'a kadar çıktılar.

Bu sınırlandırmalara rağmen, yenilik gerçekten çok büyüktü. Bu arada, hukuk bakımından yetkin olmanın, din bakımından yetkin olmanın bir sonucu olmaması, kendiliğinden oluşması nedeniyle, hukuk, kendisiyle aynı zamanda geçerli olan tüm diğer normatif düzenlemelerin dışında bağımsız bir nitelik kazandı.

Ayrıca, fiiliyatta, hukukçunun faaliyeti hâlâ bir oligarşiye bağlı olmakla birlikte, bu oligarşi başlangıçtaki oligarşiden çok daha fazla iç değişimlere açıktı. Çünkü, bu oligarşiye dahil olmak, vaktiyle *patricius*'lara kabul edilmekten çok daha kolaydı. Artık bu, kazanılmış olan zenginliğin otomatik bir sonucuydu. Böylece hukukçular sınıfını yaratan toplumsal temel genişledi ve bu mesleği

seçenlerin sayısı arttı. Bunda noterliğin sağladığı yararların ve toplumsal başarının büyük rolü olmuştur. Bu da, önceki uygulamada düşünülemeyecek olan bir biçimde yorumcunun özgürlüğüne yol açtı. Ancak rahip hukukçuların tekelinin kalkması yeni bir problem yarattı. Daha önceki dönemde, rahip hukukçuların sayısının kapalı ve dar olması, onlar arasındaki uyuşmanın çabuk oluşturulmasını sağlıyordu. Şimdi ise hukukçuların açık ve belki sınırsız sayısı, onlar arasındaki uyuşmanın oluşmasını çok yavaşlatmış ve güçleştirmişti.

Bir tek *luris peritus*'un görüşü yaratıcı olamaz. Bu ancak ege-men olursa, ya da ağırlık kazanırsa *ius* sayılır. Bu hususu, birkaç kısa düşüncenin daha iyi açıklayacağını ümit ediyorum. Belirlenen yeni durumda, hukuk biliminin yenileştirme yeteneği, dikkate aldığı yeni menfaatlerin ışığı altında, daha genişledi. Bu nedenle, artık daima zorunlu olarak *patricius*'larına düşüncelerini yansıtmayan bir hukuk bilimi, *pleb*'ler sınıfının da gereksinimlerini dikkate almak durumundaydı. Böylece kazançlarını taşınmazlara yatıran (tarımsal topraklarda olduğu gibi), kimselerin önemsemediği, kesinliğin değerleri (bu şekilcilikte görülüyordu), kazançlarını endüstrinin ve ticaretin dakik faaliyetlerine yatırmış olanların önemsemediği, sürekli ritm ve öngörülük, çabukluk talepleri, değişimlerin düzeni (*assecondamento*) ve malların değişiminin çabukluğu vb. gereksinimler de gündeme geldi.

Öte yandan, ticaret hayatının gereksinimlerini dikkate alan bir hukuk biliminin artık sadece yurttaşların gelenekleri (örf adet)'inden oluşan hukuku dayanak yapması düşünülemezdi. Başka bölgelerdeki, kendileriyle sürekli ticarî ilişkilere girilen yabancı şehir devletlerinin âdetleri ve gelenekleri de incelenmeliydi. Ayrıca buralardan gelen çok sayıda mülteciler, bizzat Roma'da tüccarlar (tacirler) sınıfını oluşturuyorlardı. Latince'den başka bir dil kullanan bu kişiler bakımından Roma geleneği bakımından sözcüklere (*verba*) dayanan bir şekilciliği anlamak olanak dışıydı.

O halde bir yandan başka sözcüklerle ticaretin gereksinimleri, diğer yandan ulusaldan farklı olan geleneklerin dikkate alınması gerekiyordu. Bu olguların ne biri ne de diğeri, doğal olarak, mutlak bir yenilik içeriyordu. Ancak bunlardan hem biri, hem de öteki daha önce bilinmeyen bir boyut kazanmışlardı. Birkaç küçük örnek vereyim. Birincisi, yani ticaretin gereklerinin dikkate alınması bakımından, herşeyden önce akit (sözleşmeler konusunda ortaya çıkan

durumu hatırlamak gerekir. Böylece örneğin, o zamana kadar katı şekil kurallarıyla oluşturulabilen işlemlerin, sadece şekilsiz davranışlarla (*causae*), *obligatio*'nun kaynağı olarak kabul edilmeleri olanağı doğmuştu. (Örneğin yabancılar arasında *consortium*'un yerine, anlaşmaya dayanan *societas* (şirket akdi)'nin, katıve değişmez *sponsio* yerine uygulama olanağı çok olan *stipulatio*'nun geçmesi gibi vb.).

Ayrıca sözcüklere (*verba*) dayanan şekilciliğin yanında, yazıya (*scriptura*) dayanan şekilciliğe yer verilme olanağının doğduğu görülmektedir. Böylece, *obligatio*'nun aynı yerde olmayan kişiler arasında kurulması olanağı sağlanmıştır. (*Nomina transcripticia*)'yı düşünün. Bu olanak, öte yandan, latince bilmeyen ya da iyi bilmeyen kişilere de *obligatio*'da yer almak imkânını sağlamıştır. Bu olgunun, *Legis actiones* yerine *Formula*'ların geçmesi ile hukuk usulü bakımından yarattığı büyük reformu hatırlayalım.

İkinci açıdan, Romalı olmayıp, bununla birlikte Akdeniz çevresinde yayılmış olan hukuk geleneklerini (örf adet) dikkate alırsak, bunlar arasında çok iyi bilinen, *Arrha*, *Lex Rhodia de iactu* ve *fenus nauticum*'un bulunduğu söylenebilir.

Bu üç kurumun, ne Romalıların dikkatini çektiği zaman, ne de bunların hangi kesin biçimlerinin (kavramlarının), hukukçuların incelemelerinin konusunu oluşturduğu iyi bilinmektedir. Ancak bir husus kesindir: Hukuk biliminin bunlar karşısındaki davranışları tek tip olmamıştır. Örneğin, *Gaius*'da (3.139) görüldüğü gibi, alım-satım akdinde *Arrha*'nın Grek kökeni reddedilmektedir. *Fenus nauticum* ise sadece kabul edilmiştir. (Bazan da, *Lex Rhodia*'da olduğu gibi hem kabul edilmiş, hem de mevcut düzene uydurulmuştur. Gerçekten *Lex Rhodia*'nın, Grek çevrelerinde uygulanan riskin bölüştürülmesi ve daha iyi korunanlar karşısında, her zarar görene bir hak tanınması ilkesi genişletilmiş ve *Locatio Conductio*'nun bir ögesine dönüştürülmüştür. Böylece bu ilke, donatana karşı açılacak *actio locati* ve donatının yararlananlara karşı açacağı *actio conducti*'nin temelini oluşturmuştur).

Özetle, Romalılar kadar, yabancıların (*Mores*) (Örf ve Adet)'i ve yasal düzenlemeleri de hukukçuların araştırmalarının temelini oluşturmuştur. Hukukçular sadece incelemeye değer görülen herşeyi araştırma alanları içine sokarak, her açıdan bir genişleme sağlamışlardır. Sosyal gereksinimleri dikkate alma konusundaki genişleme, yeni yerleşen sistem içinde yerini almıştır. Ancak hukukçuların

bu yenileştirme olanakları önceleri bilinmeyen bir şarta bağlanmıştır. Yeniliğin ortaya çıktığı zamanlarda her düşüncenin reddedilebildiği görülmektedir.

Gaius 3.140: "Ayrıca semen (fiyat) kesin olmalıdır. Çünkü eğer aramızda, *Titius*'un saptayacağı değer satış bedeli olacağı kararlaştırılırsa, *Labeo*, bu işlemin geçerli olmayacağını söylemektedir. *Cassius* da bu görüşü kabul etmektedir. *Ofilius* ise alım satımın varlığını kabul etmektedir. *Proculus* da bu görüşü izlemektedir" denmektedir.

Bu delil, ki buna pek çok başkaları da eklenebilir, ilk İmparatorluğun hukuk bilimine aittir. Bu metin, aynı zamanda hukuk uzmanlarının açık çevresi içinde doğal olarak tartışmaya yatkınlıklarının bir sembolüdür. Tartışma konusu sorunda, bir alım satım akdinde fiyatın belirlenmesi, bir üçüncü kişinin değerlendirmesine bırakılmıştır. *Cassio*'nun da katıldığı, *Labeo*'ya göre bu, işlemin geçersizliği sonucunu doğurur. (Çünkü fiyat gibi, hukukî işlemin eşli bir ögesi üzerinde bir uyuşma bulunmamaktadır). *Proculus* tarafından desteklenen *Ofilius*'a göre ise burada geçerli bir hukukî işlem bulunmaktadır. (Çünkü burada, üçüncü kişinin saptamasına ertelenmiş de olsa, fiyat konusunda iradelerin uyuşması mevcuttur).

Öte yandan, daha eski (antik) dönemlerin hukuk bilminde de, aynı derecede derin, canlı bir dialektiğin izlerinin bir anısının saklandığını görüyoruz.

Varr. de ling. lat. 7.10.5

"Bizzat sözcük bu görüşün doğruluğuna karşı çıkmaktadır. Çünkü *aes per libra* ile sadece borçlanılır. *Nexum* ile o şeyin maliki olunmaz" denmektedir.

Sorun *Plautus*'un bir mısrasında (belki de *Terentius*'un), (çünkü iki komedi yazarı da *Colax* ismi verilen kaybolmuş bir komedinin yazarlarıydı) yer alan *nexum* deyiminin açıklanmasına ilişkindi. *Varro*, *Manilius*'a göre *nexum*'un, *per aes et libram* (maden ve terazi) ile yapılan her işlem olduğunu söylemektedir. (Çünkü *nexum*'un kapsamı içine çok çeşitli uygulamalarıyla *mancipatio* da girmektedir) *Mecius*'a göre ise *nexum* sadece bir *obligatio*'nun doğması için *per aes et libram* (maden ve terazi ile) yapılan işlemdi. Ayrıca bir devir için yapılamazdı.

Manilius ve *Mucius*, M.Ö. II. yüzyılın ikinci yarısı hukukçularındandır. *Manilius* M.Ö. 149'da *Consul* olmuştur. *Mucius* ise M.Ö. 141'de *pleb*'lerin *Tribunus*'u olmuştur.

Ulpianus'da, *Sabinus*'a ilişkin Şerh Kitabında şöyle demektedir: (D.7.1.68.pr.). *Ulp 17 ad Sab.* Kadın bir kölenin doğan çocuğun intifa hakkı sahibine ait olup olmayacağı sorusu eskidir. Ancak *Brutus*'un, burada intifa hakkının sözkonusu olamayacağı düşüncesi kabul edildi. Çünkü, bir insanın diğer bir insanın semeresi olacağı kabul edilemez. Bu düşünce ile köle üzerinde intifa hakkı sahibinin, bunun (çocuğu) üzerinde kullanma ve semerelerinden yararlanma hakkı yoktur. Eğer yeni doğan bir çocuk üzerinde intifa hakkı, vasiyetle bırakılırsa ne olur? Bu hak geçerli olur mu? Bir kölenin çocuğu vasiyet edilebildiği gibi, onun üzerinde intifa hakkı da kurulabilir.

Bir dönem, eski bir soru gündeme gelmişti: Bu, bir kadın kölenin çocuklarının *fructus* (semere) sayılıp, intifa hakkı sahibine verilmesinin gerekir gerekmediği sorunu idi. *Brutus*'un görüşü kabul edilince bu soru ortadan kalktı. Çünkü, *Brutus* çok tanınmış bir hukukçu idi ve M.Ö. 150 yılında *praetor* olmuştu. Bu dönem sözkonusu sorunun, hukukçuları ikiye böldüğü bir dönemdi.

Görüş uyuşmazlıkları, bazen onlarca bazan yüzlerce yıl sürüyordu (ki bunlar bir zamanlar din adamlarının dar çevresinde çözümleniyorlardı). Bir görüşün egemen oluşu ile bu uyuşmazlıklar sona eriyordu. (Tıpkı şimdi hatırlatılan *Vetus Quaestio*'nun, *Brutus*'un görüşü (*sententia*)'nın kabulü ile sona ermesinde olduğu gibi)

Ancak bir düşüncenin diğerlerine egemen olması ile diğerlerinin tümüyle silinmediği ve daima yeniden tartışma açılmasına hazır oldukları hatırlanmalıdır. Bu durum aşağıdaki örnekte de görülmektedir. (bu örnek incelediğimiz zamanlara göre oldukça ileri bir zamana aittir. Ancak bundan dolayı daha az önemli değildir).

Gaius 2.154.

Burada ölümünden sonra (*post mortem*), alacaklılarını tatmin edecek kadar mala sahip olmaması nedeniyle, *venditio bonorum* (malların toptan satışı) ve onunla bağlantılı olan *ignominia* (şerefsizlik)'dan korkan bir kişinin, bir kölesini azadederek mirasçı nasbetmesi sözkonusudur. (Böylece *heres necessarius* olan köle, efen-

disinin zorunlu olarak *ipso iure* mirasçısı olmakta ve mirası reddedememektedir.) Bu, miras bırakanın değil, zorunlu mirasçı, azade-dilen kölenin *venditio bonorum* ve *ignominia* ile karşılaşması sonucunu doğuruyordu. *Gaius*, M.S. I. yüzyılda yaşamış olan *Sabinus*'un, aynı yüzyılda yaşamış olan *Fufidius* tarafından aktarılan görüşünü hatırlatmaktadır. *Sabinus*'a göre, azatlı, zorunlu köle *ignominia* (şerefsizlik)'nin, ikincil sonuçlarına katlanmak zorunda bırakılmamalıdır. Çünkü bu köle zaten malların toptan satışına (*venditio bonorum*) hukukî zorunluluk olarak maruz bırakılmaktadır. (*Necessitate iuris*) vazgeçilemez hukukî sonuç olarak; bunda kendi kusuru (*suovitio*) yoktur; eleştirilebilecek bir davranışı yoktur.

Ancak *Sabinus*'un bu görüşünü pek memnun olmayarak aktaran *Gaius*'un azınlıkta olan bir başka kuraldan (*alio iure utimur*) sözettği görülmektedir. Hukuksal yaşamın bu durumda olmasının pratik sonucu, bir kişinin bir hukukçunun cevabını (*responsum*) talebine ekmediği sürece, mahkemede (yargılama) hakkını almaktan emin olmaması idi. Böylece anlaşmazlığın sonucu *Magistra* anlaşmazlığın teknik olarak saptanması bakımından)'nin ya da yargıcın (karar bakımından) katılımına değil, bu alanda hukukçular arasında egemen olan bir ya da diğer görüşe bağlanmıştı. Kural olarak, biri ya da diğeri egemen görüşe katılacaktı. Ancak bu gerçekleşmeyebilirdi de.

Bundan, hukukçunun, *Magistra*'nın (*praetor*'un) ya da yargıcın ikna edilmesi (inandırılması) faaliyetindeki rolünün önemi anlaşılmaktadır. Gene burada, hukukçunun faaliyetinin büyük toplumsal önemi görülmekte; hukukçuların kişisel ünlerinin ve saygınlıklarının önemi anlaşılmaktadır.

B. İncelediğimiz dönemde buna bağlı olarak ortaya çıkan ikinci yenilik, *Magistra*'ların *iurisdictio*'sunun (yargı faaliyetlerinin), özel önem kazanmasıdır.

Iurisdictio'nun kökeni probleminin burada incelenmesi sözkonusu değildir. Çoğu hukukçular, *Iurisdictio*'nun, (en eski zamanlarda) ilk olarak *rex*'lere, sonra *consul*'lere, daha sonra *praetor*'lara özgü bir yetki (ayrıcılık) olduğu görüşünde idiler. Diğer bir grup hukukçu ise *iurisdictio*'nun, M.Ö.367 yılında kurulan *praetor*'luğun bir ayrıcalığı olarak, onunla birlikte doğduğu görüşünü savunmaktadır. (Ya da çok kısa bir zaman önce doğup, önce *praetor*'a ve daha sonra özel bazı konularda da diğer *magistra*'lara tanındığı gö-

rüşü savunulmuştur.) Bizim için *iurisdictio*'nun, incelediğimiz< dönemde varlığının saptanması yeterlidir.

Böylece *magistra*, kendisine tanınmış olan bu ayrıcalığa (yetkiye) dayanarak, *civitas* (şehir devleti) hukuku ile çelişkili olsa dahi, yasal savunma tanıma ya da tanımama olanağına sahipti. Bu hukuk, gerçek kaynaklarının ürünü idi. Yani incelediğimiz zamanda, *Papinianus*'un şemasına (kalıbına) uyarsak, *Ius civile*'nin, zamanındaki kurucu öğelerinden ayıklanmış biçimi ile *leges* (yasalar), *plebis scita* (yasalara eş kılınmış *pleb* meclisi kararları) ve *auctoritas prudentium* (bilim adamlarının otoritesi)'dan oluşuyordu.

Bak. (D.1.1.1. pr. (Pap. 2. defin.) :

"*Ius autem civile est, quod ex legibus, plebis scitis, senatus consultis, decretis principum, auctoritate prudentium venit*"

Ayrıca *Papinianus* şöyle demektedir.

D.1.1.7.1. (Pap. 2. defin) : *Ius praetorium est, quod praetores introduxerunt, adiuvandi vel supplendi corrigendi iuris civilis gratia propter utilitatem publicam. Quod et honorarium dicitur ad honorem praetorum sic nominatum.*

"*Ius praetorium, praetor*'ların kamu yararı düşüncesiyle, *ius civile*'ye yardımcı olmak, onu tamamlamak ya da düzeltmek amacıyla getirdikleri kurallardır. buna *praetor*'un *honor*'u ile bağlantı kurularak *Ius honorarium* da denmektedir."

Bu nedenle de *Magistra*'ların *iurisdictio*'sundan doğan *ius*'un (*honorarium*) işlevi, *ius civile*'yi güçlendirmek, tamamlamak ya da düzeltmek idi. Yani bu işlev temelde *lex* ve *auctoritas prudentium*'a atfedilenden farklı değildi.

Ancak, bu son sözü edilenler, *ius civile*'yi, yeni *ius civile* yaratarak güçlendiriyorlar, tamamlıyorlar ve düzeltiyorlardı. Oysa, *Magistra*'nın *iurisdictio*'sunun ürünü olan hukukun bu gücü yoktu. Bu *ius, ius civile*'den farklı olarak onun karşısına çıkıyordu. Bu farklılığın nedenleri kolayca anlaşılabilir. Çünkü *lex, comitia*'ların (meclislerin) *senatus* tarafından onaylanmış iradelerinin bir ifadesi idi. *Auctoritas prudentium* ise uzmanların uzun düşüncelerinin bir ürünü idi. *Magistra*'ların müdahalesi ise, birden ortaya çıkan gereksinimlere hemen verilen bir cevaptı; bu nedenle *magistra*'lar, ne co-

*mitia*lara özgü özel anayasal yetkiden, ne de *prudentes*'in uyuşmalarının oluşmasının temelinde yatan derinlemesine düşünmeden söz edebilirlerdi. *Gaius*, daha sonraları *praetor*'ların pek çok müdahalelerinin birinden söz ederken, altını çizdiği gibi, *magistra* sadece *ius* (hukuk), söyler (*dicere*) ama *ius* yapamaz. (*Facere* bk. *Gaius* 3.32)

Magistra'nın faaliyetinden doğan hukuk geçici bir hukuktur. Bu hukuk sadece *magistra*'nın *iurisdictiono*'suna tabi olan olaylarda uygulanır. Ayrıca bu hukuk, sadece onu yaratan *Magistra* için geçerli olup, onun haleflerini bağlamazdı. (hatta, M.Ö.67 tarihinde çıkarılan *lex cornelia*'ya kadar, *praetor* görevde bulunduğu bir yıllık süre içinde daha önce saptadığı kurallardan da ayrılabilirdi. *Lex cornelia* ile *praetor*'ların *edictum*'ları ile değişmez hukuk yarattıkları ilkesi getirilmişti). Ancak yaratılan bu hukuk, yapısı gereği, *ius civile*'den ayrı kalmaya yönelik değildi. *Ius honorarium* yapısı gereği, *ius civile* ile kaynaşmaya yönelikti. Bu, *ius honorarium* üzerinde gerekli biçimlerde *Auctoritas prudentium* ile ya da (bunu kabul eden bir *lex* ile) uyuşmanın (*consensus*'un) sağlandığı an gerçekleşiyordu.

Hukukçuların faaliyeti sonucu, *Ius honorarium*'un *ius civile* içine alınmasına örnek olarak, şunu hatırlayabiliriz: *Depositum* (*vedia*)'un (istendiğinde geri verilmesi koşuluyla bir malın (*res*) korunmak için bir kişiye teslimi) ve *commodatum* (ariyet)'un, (kullanılıp geri verilmesi için bir malın (*res*) bir kişiye teslimi)'un ilk hukuksal korunmaları, *in factum*, yani *praetor*'un müdahalesi ile olmuştur. Ancak bu, hukuk biliminide teslim etme (*deponere*) ve ödünç (*commodare*) vermenin *ius civile* bakımından *obligatio* doğuracak işlemler olduğu ilkesinin oluşturulmasını engellemiştir. Yani böylece, *Depositum* ve *commodatum*, korunmaları artık *praetor edictum*'una değil doğrudan doğruya *ius civile*'ye dayanan sözleşmeler (akitler) olmuşlardır. Böylece başlangıçtaki (*formula in factum*)'ların yanında, yapıları hukuk bilimi tarafından saptanmış (*formula in ius conceptae*)'ler yer almıştır.

Ius honorarium'un, *ius civile* içine *lex* yoluyla girişine ilişkin bir başka ünlü olayı hatırlayalım. Eğer bir efendi (*dominus*), kölesini azadetmek iradesini *ius civile*'nin, *Manumissio*'nun geçerliliği için öngördüğü biçimden farklı bir biçimde ifade etmişse (açıklamışsa), köle *ius civile*'ye göre özgürlüğünü kazanamazdı. Bu durumda *praetor*, eğer *dominus* (efendi), köleyi azadetme iradesini belli biçimlerde açıklamışsa (*inter amicos*) (dostlar arasında); *per*

epistulam (mektupla); *per mensam* (sofraya alarak) köleyi fiilen koruyacağını ve *dominus*'un onu işe dönmeye zorlamasını engelleyeceğini açıklamıştır (saptamıştır). M.S.1. yüzyıl başlarında çıkarılan, *lex iunia norbana* isimli bir yasa ile bu tür kölelerin, bu fiili (*in factum*) durumları hukuka dayanan bir özel duruma dönüştürülmüştür. Bunlar tabiatıyla *ius civile*'ye özgü eski biçimlere göre özgürlüğünü kazanmış kişilerinkinden farklı durumda idiler.

Görüldüğü gibi *ius honorarium*, *ius civile* olmaya yöneliktir. Ancak bunun olması için, hukuk yaratmaya ilişkin yerleşmiş anayasal araçların süzgecinden geçmesi gerekir. *Ius honorarium*'un, *ius civile*'nin oluşumunu hazırlamak gibi çok önemli bir işlevi vardı. Gerçekten pratik gereksinimlerin, yeni ya da alışılmıştın dışında ani düzenlemeler gerektirdiği durumlarda, *ius honorarium* sadece geçici kurallar getirebilirdi. *Marcianus*'un daha sonra söylediği gibi *ius honorarium*, *ius civile*'nin canlı sesidir. Yani bir biçimde öncüsüdür. Öte yandan *iurisdictio* görevini yaparken *magistra*, hukukçuların görüşlerini dikkate alır. *Magistra* meslekten bir politikacıdır ve oluşmuş kamu oyunu belirlemek ve gelişmesini sağlamak için iyi çalışmalıdır. Bu nedenle de toplumdaki egemen ya da hiç değilse önemli beklentileri ve istekleri saptamalıdır. *Magistra*'nın yanında, uzmanlardan, yani hukukçulardan oluşmuş bir kurul (*consilium*) ona *iurisdictio* görevinde yardımcı olmaktaydı. M.Ö.2. yüzyıldan başlayarak, hukukçular, dinleyicilerine (*auditores*) sözlü olarak aktardıkları geleneksel öğretimleri yanında, yazılı eserler vermeye başlamışlardır. Bu yazılan eserler dikkatli *praetor*'ların *iurisdictio* faaliyetleri sırasında da baş dayanakları olmuştur.

Özetlersek:

Cumhuriyet'in ikinci yarısında, gerçek anlamda hukuk, *ius civile*, antik çağda olduğu gibi, otoriter bir düşüncenin ürünü (sonucu) olma özelliğini sürdürmüştür. *Lex* artık *rex*'in değil, bir meclisin (*comitia*, *centuriata* ve *tributa*; *concilia plebis*) özel yetkisine girmektedir. Bu meclislerin farklı oluşumları, bu dönemde Roma anayasasında çeşitli düzenleyici ilkeler arasındaki giderek daha karmaşıklaşan dengeyi göstermektedir. Ya da bu durum *prudentes*'in uzmanlar sınıfının, tekelinde olan rasyonel araştırmaların sonucudur. Ancak, artık bu sistem egemen olunamayacak kadar çeşitlenmiş ve güçleşmiştir. Bu durum, düşüncelerin yayılmasına ve değişik durumların fizyolojik bakımdan karşılaştırılmasına alışılmış bir politik topluma uygun düşmektedir. Roma, artık *Latium*'un bağım-

sız bir şehir devleti değildir; askeri gücü Akdenizi çevreleyen dünyaya egemenliğini kabul ettirmiştir ve ekonomisini denetlemektedir.

Hukukun yaratılması - geleneksel biçimlerdeki gelişimini sürdürmekle birlikte - bir zamanların sıkı oligarşisinin ürünü (ifadesi) değildir. Bu artık tüm toplumsal güçlerin karıştığı bir olgudur. Bu toplumsal güçlerin herbiri, bu bağlamda inisiyatifler ve kontrolün araçlarıdır. Bu barışık oyunda, *praetor*'lar, *magistra*'lar, meclisler *senatus* rol almakta ve çeşitli ilişkilerin dengeli karmaşası yaşanmaktadır. Bu sistemde, yönlendirmenin ve sürekliliğin birleşmesindeki garanti, *prudentes*'di. Hukuk bilginleri, politik talepleri teknik olarak hukuk kurallarına dönüştürerek bu sistemi etkilemişlerdir. Hukukçular, etkilerini temelini, antik çağ biliminde bulmakla birlikte, tek tek değil toplu halde bu bilimin taşıyıcısı olmuşlardır.